

УДК 343.915:343.226

О.О. ЦАРЕНКО, Харківський національний університет внутрішніх справ

СТАН КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Ключові слова: насильницька злочинність, неповнолітній, кримінологія, стан досліджень

Злочинність неповнолітніх є болючим питанням усієї світової спільноти, адже діти – це майбутнє, тому зростання проявів злочинних форм поведінки неповнолітніх може призвести до занепаду усього суспільства. В умовах сьогодення профілактика та боротьба зі злочинністю неповнолітніх набувають особливої актуальності, оскільки за даними статистики злочинність «помолодшала», а саме: значно зросла кримінальна активність 14–15-річних підлітків, а близько 62 % всіх злочинів здійснюють 16–17-річні особи.

До вирішення цієї проблеми завжди залучалося безліч фахівців: кримінологів, психологів, соціологів, педагогів, і навіть, філантропів. Зрештою, щоб забезпечити всебічність та повноту дослідження насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми, варто розпочати з витоків кримінологічних досліджень насильницької злочинності.

Ще з античних часів запобігання злочинності серед неповнолітніх вважалося одним з основних завдань держави. Вперше цього питання торкнулися в своїх працях Платон та Аристотель. До елліністичного періоду серед засобів попередження злочинів та відплати за їх вчинення переважали жорсткі покарання. За законом, певна річ, не одне покарання не мало на увазі завдати «зла», воно лише мало призводити до однієї з двох дій: робити порушника кращим або менш зіпсованим. Але якщо виявлялось, що злочинне діяння, вчинене будь-яким громадянином, завдало значної образи богам, батькам чи державі, то пока-

рання такій особі – смерть. Крім того, Платон зазначав, що це ще не саме страшне покарання, оскільки «...хто наважиться застосувати насилля чи образу відносно матері чи батька або їх батьків, до того необхідно застосовувати крайні заходи. Смерть в даному випадку ще не є крайнім заходом, краще муки чи ще щось гірше...» [1, с.337–375]. Злочин при цьому розглядався як хвороба, яку має лікувати держава.

Філософами античності було закладено фундамент подальшої розробки превентивної політики держав нової генерації. Проте в середньовіччі ідеї про попередження злочинності були відсунуті на другий план. Основний метод боротьби з правопорушниками був зорієнтований на санкції, що тоді мали особливо жорстокий характер.

Ідеї попередження злочинності повернулись до робіт філософів в епоху Нового Часу. Запобігання вчиненню злочинів Джон Локк тісним чином пов'язував з сферою моралі та виховання. Він вважав, що для перемоги над злом злочину, необхідно виховати нове покоління [2, с.306–334].

Аналіз розвитку ідеї попередження злочинності в епоху Нового Часу не буде повним, якщо не сказати, що більше за всіх філософів свого часу, увагу цій ідеї приділяв Шарль Луї Монтеск'є. Він наголошував, що попередження злочину є важливішим за покарання [3, с.162].

Серйозні зміни щодо жорстоких покарань відносно порушників відбулися після виходу в світ у 1764 р. трактату Ч.Беккарія «Про злочини і покарання» [1, с.63–95], який розвиває ідею, згідно якої держава та сім'я повинні виступати єдиною виховною та контролюючою системою. Тому починаючи з XVIII ст. у громадській свідомості різко змінюється світогляд у бік впевненого осуду публічних фізичних покарань.

Оскільки історичний досвід показав, що кримінальний закон, який би він не був суворий, не в змозі ліквідувати злочинність із життя людства, виникла необхідність дослідження причин вчинення злочинів. Відповіддю на цей

виклик суспільства стало виникнення нової галузі знань – кримінології (від лат. *crimen* – злочин та грец. *logos* – вчення) – наука про причини злочинності та шляхи боротьби з нею.

В XIX ст. в країнах Європи каральні заходи поступово почали пом'якшуватись, а вже в кінці вказаного століття започатковано новий підхід до вирішення проблеми попередження та боротьби зі злочинністю, основна мета якої полягала у тому, щоб встановити причини протиправного діяння та на їх основі розробити програму практичних заходів для боротьби з правопорушеннями та правопорушниками.

На Україні, фактично, спостерігається запізнення виникнення уваги до запобігання злочинності, оскільки лише в 60-ті роки XIX ст. в Російській Імперії відбулась технічна революція та перехід до капіталізму. У ті ж часи злочинність неповнолітніх стала серйозною проблемою для суспільства.

Капіталістичні відносини викликали появу безлічі нових проблем, а особливо – дитячої безпритульності та злочинності серед неповнолітніх. Статистика середини XIX ст. свідчить, що 9 % всіх злочинів в Росії було вчинено неповнолітніми. У великих містах процент був вищим, в селах – меншим. Крім того, треба зазначити, що малолітні (за термінологією того часу) злочинці, в 75 % випадків були рецидивістами. Виходячи з зазначеного, можна зробити висновок, що приріст дитячої злочинності перевищував приріст злочинності дорослих [5, с.7].

Наприкінці XIX – на початку XX століть, коли на Україні панувала класична кримінально-правова доктрина, причиною злочинності серед неповнолітніх вважали поганий стан релігійного та морального виховання дітей в родині та школі. Соціологи та благодійники не пов'язували стан злочинності серед неповнолітніх з економічним станом в державі, а тому, одним з найбільш ефективних засобів боротьби з підлітковою злочинністю на той період вважали благодійність [6, с.20].

Але приватна благодійність не мала системного характеру та не приносила потрібного результату. Існували й інші громадські орга-

нізації, наприклад Київське товариство землеробських колоній та ремісничих притулків, Чернігівське товариство опікування, Харківське товариство соціальної опіки, які займались запобіганням злочинності серед неповнолітніх систематично.

Досить критично, привернула до себе увагу як громадськості, так і державних органів влади в усьому світі проблема дитячої злочинності саме в роки Першої світової війни. За даними Берлінських, Віденських, Американських та Паризьких статистичних відділів кількість злочинів серед неповнолітніх збільшилась з 1913 р. до 1917 р. в середньому на 30–40 % [7, с.212], а у Петрограді коефіцієнт звинувачених у скоєнні злочинів на 1 тис. населення у віці від 7–8 років збільшився з 1,1 % у 1914 р. до 7 % у 1920 р. [8, с.14].

20-ті роки XX ст. виявились важливим періодом у становленні та розвитку радянської історіографії дитячої злочинності, що обумовило вихід у світ ряду публікацій. Дану проблематику намагались охопити з різних точок зору, розроблялись новаторські методики боротьби з дитячою злочинністю. В цей період активізується робота представників як юридичних, так і педагогічних наук, які пропагують нові підходи до вивчення особи неповнолітнього правопорушника. В якості превентивних та корегуючих заходів запроваджуються заходи соціального та педагогічного впливу [9]. Серед робіт учених двадцятих – тридцятих років XX ст., які досліджували саме дитячу злочинність можна виділити роботи Л.М. Василевського, М.Н. Гернета, Н.П. Гришакова, Ф. Динера, В.І. Куфаєва, П.І. Люблінського, Д.К. Футера та інших.

Вони стверджували, що боротьба зі злочинністю неповнолітніх на початку двадцятого століття здійснювалась як заходами медико-педагогічного характеру та соціальної допомоги, так і покаранням. Проте найбільша увага науковців була зорієнтована на педагогічні методи, оскільки практика того часу показувала, що саме в них лежить запорука успіху з попередження антисуспільних явищ серед молоді.

Досліджуючи причини зростання дитячої злочинності в перші десятиріччя ХХ ст., вчені прийшли до висновку, що головною з них була дитяча безпритульність. Збільшення кількості покинутих дітей та дітей-сиріт в роки Першої світової війни стало підґрунтям зростання дитячої злочинності в Україні на початку 1920-х років [10, с.120].

Так, В. Куфаєв у статті «Причини дитячої безпритульності» та книзі «Юні правопорушники» вказав на прямий зв'язок рівня матеріального забезпечення, соціального походження та родинного стану неповнолітніх з правопорушеннями серед них. На підставі досліджень звітів Москви та Петрограду він зробив висновок, що «найбільший відсоток неповнолітніх злочинців припадає на сиріт або дітей тих батьків, які працюють в найменш оплачуваних галузях». В. Куфаєв подає низку таблиць, в яких показує прямий зв'язок злочинності неповнолітніх із сімейним станом дитини. «Із кожних ста неповнолітніх обох статей, що притягувалися до юридичної відповідальності в Москві в 1922 р. за різні правопорушення, – 22,1 % були круглими сиротами, 32,3 % мали тільки матір, і 8,1 % – тільки батька. Серед повторно притягнутих за правопорушення відсоток сиріт уже сягає 25,4 %, а напівсиріт – 39,9 %» [8, с.14–18].

Д. Футер, аналізуючи стан дитячої безпритульності і злочинності в Австрії, Німеччині, Англії, вказав джерела і корені цього явища в СРСР. Він справедливо акцентував увагу на соціально-економічному характерові та залежності зростання безпритульності дітей від матеріальних умов і забезпеченості дитинства. Але дослідник звинувачував у злиденності народних мас царський режим та пережитки капіталізму, бо його висновки мусили відповідати догмам компартійної ідеології.

П. Люблінський дав аналіз діяльності органів соціального та правового захисту дитинства в СРСР за десять років існування радянської влади, торкаючись частково і системи народної освіти – інституту опіки, закладів освіти для безпритульних дітей та Комісій неповнолітніх [11]. Крім того, він ак-

тивно досліджував рух дитячої злочинності в Західній Європі, а саме: в Німеччині, Австрії, Франції, Бельгії, Італії та Англії та стверджував, що вивчення злочинності як і будь-якого соціального явища є правильним лише тоді, коли в основу будуть покладені факти, спостереження та цифри, які за своєю суттю є найбільш об'єктивним джерелом. Злочинність неповнолітніх в найбільш потужних Європейських країнах він поділив на три періоди. Перший охоплює останню чверть ХІХ ст., коли в більшості країн велике значення приділялось ідеям сильних кримінальних репресій по відношенню до неповнолітніх злочинців. Навіть, коли кримінальне право почало передбачати певні пільги до таких дітей, тим не менше до неповнолітніх правопорушників продовжували застосовувати загальні покарання.

Другий період – це перше десятиріччя ХХ ст., коли ідея про державу як вищу інстанцію захисту дитини, починає в Європейських країнах втілюватись у життя. На законодавчому рівні в цей період пом'якшуються покарання та створюються спеціальні суди для малолітніх.

Третій період охоплює Першу світову війну та перші десятиріччя після її завершення. На протязі цього часу діяли фактори спеціального порядку та разом з тим поступово утверджувалися ідеї державного захисту дитини.

Причини дитячої злочинності в 20-х роках ХІХ ст. варто розглядати крізь призму існуючих кримінологічних учень класичної школи, антропологічної школи, соціологічної та соціалістичної шкіл [12].

Представники класичної школи розглядали злочин неповнолітнього як продукт власного вільного волевиявлення без урахування психофізичних особливостей та впливу оточуючого середовища.

Представники антропологічної школи причини злочину вбачали в патологічному стані злочинця, в успадкованому нахилі до вчинення протиправних дій, а також в дегенеративних властивостях неповнолітнього.

Представники соціологічної школи причини злочинності шукали в соціальних умовах, пов'язували їх з економічними та соціологіч-

ними факторами. Крім того, вони не заперечували вплив індивідуальних психофізіологічних властивостей неповнолітнього злочинця. Дієвим заходом боротьби з неправомірними діями підлітків представники соціологічної школи вважали примусове виховання безпритульних дітей.

Представники соціалістичної школи заперечували попередні дві концепції, обвинувачуючи їх авторів у тому, що вони захищали панівний клас буржуа. Соціалістична теорія підтримувала робочий клас. Тому причини дитячої злочинності, відповідно до цієї теорії, пов'язували з результатами капіталістичних відносин.

Спад цікавості до проблеми злочинності неповнолітніх спостерігається з початку 30-х років. Це пов'язано було не лише з загальним занепадом природничих наук. В 30-ті роки було ліквідовано кримінологічні «кабінети» в регіонах [13, с.81]. Низка російських та українських вчених були звинувачені у пропаганді ідей Ч. Ломброзо, після чого, єдино можливим підходом до вивчення злочинності стала комуністична ідеологія, що тлумачила причини і природу злочинності як пережиток капіталізму.

В 50-ті роки почалось відродження кримінології, як частини кримінального права. Радянські вчені не використовували результати роботи закордонних вчених, формуючи власний понятійний апарат та методологію досліджень. Саме тому, до кінця 70-х років, радянські вчені розробляли загальну частину кримінології, сформувавши науку кримінологію на рівні самостійної науки, а не прикладного поліцейського знання.

Дуже поширеним напрямом кримінології наприкінці ХХ ст. стала сімейна кримінологія. В рамках даної галузі знань досліджували специфіку злочинів, вчинених на підґрунті сімейних відносин, які могли спонукати до різного роду злочинної активності.

Перша наукова стаття по сімейній кримінології в СРСР була опублікована у 1976 р. [14]. Саме з цієї праці розпочинається кримінологічне осмислення інституту сімейних ві-

дносин. До виходу в світ цієї статті внутрішньосімейні злочини ще не відокремлювалися з так званої категорії побутових злочинів. Відтак проблемами сімейної кримінології почали займатися Д.А. Шестаков, О.О. Ахматов, В.Д. Єрмаков, О.М. Ільяшенко, Г.Г. Мошак та ряд інших.

З середини 90-х років ХХ ст. кримінологія починає виділяти питання злочинності неповнолітніх в особливий розділ спеціальної частини курсів кримінології. Справедливо звертається увага, що ситуація перманентної нестабільності та змін принципів організації суспільного життя обумовлює послаблення соціального контролю, розбіжності в діяльності соціальних інститутів, посилює невизначеність соціального життя, збільшує ймовірність виникнення нових та поширення вже існуючих небажаних соціальних явищ, до яких відноситься і підліткова злочинність [3, с.165].

Поширеність насильницької злочинності серед неповнолітніх, пов'язана з особливостями психології неповнолітніх та ситуацією, що склалась у суспільстві після розпаду СРСР. Оскільки неформальна група являє собою потужний інститут соціалізації, від якого підліток залежить психологічно, вибір насильницької поведінки пояснюється бажанням підвищити авторитет у групі, асоціюється з уявними цінностями сміливості, причетності до кримінального світу.

Що стосується другої половини 90-х та початку 2000-х років криміногенна ситуація дещо стабілізувалась. Проте, в зв'язку з політичною та економічною кризами на теренах України, кількісно-якісні показники насильницької злочинності серед неповнолітніх залишаються стабільно великими. Кількісне зменшення злочинів не може означати покращення, оскільки загальна кількість неповнолітніх 14–16 років в Україні зменшилось у зв'язку з демографічною кризою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чезаре Б. О преступлениях и наказаниях / Беккариа Чезаре. – М. : СТЕЛС, 1995. – 303 с.

2. Локк Дж. Два трактата о правлении / Джон Локк // Сочинения : в 3 т. Т. 3. – М., 1988. – 670 с.
3. Дубоносова А. Э. педагогические методы перевоспитания несовершеннолетних преступников (1918–1930 гг.) / А. Э. Дубоносова // Юриспруденция. – 2010. – № 20.
4. Иваняков Р. И. Общественная и частная благотворительность в профилактике и предупреждении преступности несовершеннолетних в истории России / Р. И. Иваняков, А. А. Сайгушев // Влада. Людина Закон. – 2010. – № 3. – С. 19–33.
5. Куфаев В. И. Юные правонарушители / В. И. Куфаев // Бюллетень «Вестника Просвещения». – М. : Новая Москва, 1924. – С. 14–18.
6. Люблинский П. И. О детях вожакх (Коллективы беспризорных и их вожакх) / П. И. Люблинский. – Х. : Труд, 1926. – 127 с.
7. Маслов Е. В. Возрождение криминологической науки в Ленинграде в середине XX века / Е. В. Маслов // Закон и право. – 2006. – № 11. – С. 81–82.
8. Парашевичина О. С. Роль системи народної освіти у подоланні дитячої безпритульності в 1920-х – першій половині 1930-х рр. в Україні: історіографія проблеми / О. С. Парашевичина, В. І. Мороз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ppiu/2009_4/Parashchevina.pdf.
9. Платон Законы / Платон // Сочинения : в 3 т. Т 3. Ч. 2. – М. : Мысль, 1972. – Кн. 9. – 678 с.
10. Ребалко Н. О. Ретроспективний огляд проблеми запобігання корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх / Н. О. Ребалко // Вісник Кримінологічної асоціації України : зб. наук. праць / [редкол. Л. М. Давиденко, Т. А. Денисова, О. М. Джужа та ін.]. – Х. : Золота миля, 2011. – С. 161–166.
11. Рубинштейн В. И. Понятие и виды детской беспризорности / В. И. Рубинштейн // Право и жизнь. – 1925. – Кн. 4. – С. 95–101.
12. Славко А. О. Концепция борьбы с детской беспризорностью в отечественной историографии 1920-х гг. / А. О. Славко // Вестник ИГЭУ. – 2010.
13. Тебиев Б. К. Государство, общество и «трудные дети» в досоветской России : Гос.-правовая мысль, соц. политика и обществ.-благотворит. деятельность по предупреждению преступности и безнадзорности несовершеннолетних в России XVIII – нач. XX в. / Б. К. Тебиев, О. А. Коркищенко. – М. : Междунар. пед. акад., 2002. – 141 с.
14. Шестаков Д. А. Об одном из аспектов криминогенной ситуации / Д. А. Шестаков // Вестник ЛГУ. – 1976. – № 11. – С. 116–121.

Царенко О. О. Стан криминологічних досліджень насильницьких злочинів, вчинених неповнолітніми / О. О. Царенко // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 985–989 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12sooxvp.pdf>

Розглянуто становлення, розвиток та сучасний стан криминологічних досліджень насильницької злочинності серед неповнолітніх. Значну увагу приділено зародженню вітчизняної криминології.

***

Царенко О.А. Состояние криминологических исследований насильственных преступлений, совершенных несовершеннолетними

Рассмотрены становление, развитие и состояние криминологических исследований насильственной преступности среди подростков на сегодняшний день. Значительное внимание обращено на зарождение отечественной криминологии.

***

Tsarenko O.O. The State of Criminological Researches Concerning Violent Crimes Committed by Juveniles

Formation, development and modern state of criminological researches concerning violent crimes committed by juveniles are researched in the article. Special attention is paid to the domestic criminology formation.